

КУБАЙ

Тарас Євгенович, магістр державної служби, юрисконсульт Брюховицької селищної ради, здобувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Львів.

Анотація: у статті досліджено проблему нормативно-правового врегулювання проблематики місцевого самоврядування, систематизовано нормативно-правові акти, які врегульовують питання забезпечення демократичної моделі муніципального управління та обґрунтовано нормативно-правовий механізм майбутнього муніципального реформування в Україні.

Ключові слова: муніципальне управління, місцеве самоврядування, нормативно-правове забезпечення, демократична модель.

УДК
352.07:342.553(477)

Тарас КУБАЙ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕЛІ МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Становлення України як суверенної, незалежної, демократичної та соціальної держави зумовлює необхідність суттєво підвищити роль системи місцевого самоврядування, як важливого механізму зростання ефективності територіального управління, зокрема через раціональне нормативно-правове, організаційне та матеріально-ресурсне забезпечення.

Устроєва трансформація України, яка передбачає перехід від тоталітаризму до демократії, відзначається надмірною тривалістю, незавершеністю та нелінійністю. Революція Гідності стала черговим ключовим моментом, який підтвердив суспільний запит на кардинальні демократичні зміни.

Інтеграція України в Європейське Співтовариство потребує забезпечення впровадження європейських норм і стандартів в усіх сферах державного управління та місцевого самоврядування. Оскільки Україна задекларувала прагнення до євроінтеграції, поділяє демократичні цінності та розвиває систему муніципального управління, досвід країн ЄС повинен стати основним джерелом для концептуального осмислення завдань, які стоять сьогодні перед вітчизняною політичною елітою, громадськістю, органами державного управління щодо розвитку місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в науковій літературі питання нормативно-правового врегулювання проблематики місцевого самоврядування піднімаються в працях відомих вчених, економістів і практиків. Ці проблеми досліджували, зокрема О. Батанов, В. Борденюк, М. Гірняк, В. Кампо, А. Коваленко, В. Кравченко, Ю. Ключковський, М. Оніщук, В. Пархоменко, М. Пухтинський, С. Саханенко, А. Ткачук та ін. У цих дослідженнях комплексно не розкриваються причини недієздатності системи вітчизняного місцевого самоврядування і недостатності нормативно-правового забезпечення для формування в Україні демократичної моделі муніципального управління.

Мета статті. Метою роботи є систематизувати нормативно-правові акти, які врегульовують питання забезпечення демократичної моделі муніципального управління в Україні та обґрунтувати нормативно-правовий механізм майбутнього муніципального реформування в Україні.

Вклад основного матеріалу. Ключовою проблемою адекватного нормативно-правового забезпечення демократичної моделі муніципального управління в Україні є напрацювання чіткого понятійно-термінологічного апарату. Нечіткість та змістовна розмитість у трактуванні окремих понять у нормативно-правовій площині призводить до неадекватного функціонування нормативно-правового механізму та входження його у суперечність з усією управлінською системою держави. Фундаментальними з цієї точки зору залишаються питання співвідношення понять "місцеве самоврядування" і "муніципальне управління".

Для розуміння сутності поняття "місцеве самоврядування" доцільно виходити з положення про характер та природу співвідношен-

ня інтересів соціально-територіальних систем різного ієрархічного рівня. Ключовим у цьому питанні є гарантування державою права та можливості жителям конкретних поселень і їх груп реалізувати власні колективні інтереси. За В. Оніщуком місцеве самоврядування є "публічною формою самостійного вирішення питань місцевого (а частково і державного) життя жителями відповідних адміністративно-територіальних одиниць та їх органами у межах Конституції і законів держави" [1, с. 8].

Поняття "муніципальне управління" по відношенню до місцевого самоврядування є похідним та змістовно вужчим. Як відзначає Я. Жовнірчик, муніципальне управління є "діяльністю органів місцевого самоврядування, спрямованою на задоволення суспільних інтересів і потреб місцевого співтовариства" [2, с. 231]. Відповідно, якщо суб'єктом місцевого самоврядування є територіальна громада, то муніципального управління – орган місцевої влади (муніципалітет), а також інші муніципальні структури, уповноважені територіальною громадою до виконання своїх функцій забезпечення збалансованого місцевого соціально-економічного розвитку. Таким чином, до суб'єктів муніципального управління слід зараховувати також підприємства, установи і організації, створені задля реалізації інтересів територіальних громад.

Під демократичною моделлю муніципального управління в Україні пропонуємо розуміти таку систему стійких взаємозв'язків між усіма учасниками муніципального процесу, яка покликана забезпечувати максимальну реалізацію інтересів територіальних громад у гармонійному поєднанні з загальнодержавними інтересами.

Оскільки місцеве самоврядування по своїй суті є високоорганізованим інститутом і без права як системи формалізованих регуляторів не може ефективно втілюватись у життя [1, с. 6], демократичну модель муніципального управління неможливо сформулювати без системного нормативно-правового забезпечення.

Державне законодавство, на переконання А. Газаряна, є основним формоутворюючим чинником, який визначає функції та структуру місцевих органів влади. При цьому науковець має на думці не лише закон про місцеве самоврядування, а й сукупність всіх інших законодавчих актів, які визначають компетенцію та відповідальність місцевої влади. Тобто йдеться про оподаткування, бюджет, соціальне забезпечення, підприємництво, ціноутворення тощо [3, с. 43].

З огляду на це, формування демократичної моделі муніципального управління в Україні вимагає достатнього і збалансованого нормативно-правового забезпечення. Фактично нормативно-правовий супровід демократизації суспільних відносин в Україні сягає своїм корінням ще останніх років існування СРСР. Зокрема, нормативно-правове забезпечення громадянської складової муніципальної реформи в Україні почало формуватися ще наприкінці 1980-х років. Насамперед заслугоували на увагу Декларація про державний суверенітет України (1990), а також закони "Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування" (1990), "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" (1991) тощо.

Визначними подіями у впровадженні демократичних норм суспільного життя уже в незалежній Україні були ухвалення таких законодавчих актів, як закони "Про об'єднання громадян" (1992), "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997), "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації" (1997), "Про місцеві державні адміністрації" (1999), "Про органи самоорганізації населення" (2001), "Про службу в органах місцевого самоврядування" (2001). Крім цього на увагу заслуговують "Концепція адміністративної реформи в Україні" (1998) та "Концепція державної регіональної політики" (2001), затверджені Указами Президента України.

Поряд з цим, слід констатувати, що за роки державної незалежності України правова система так і не набула цілісного, сформованого вигляду. Еволюція правових норм була загалом нелінійною і непослідовною. Однією з причин такої ситуації можна вважати правовий нігілізм, який панує в Україні, за визначенням М. Лесечка та А. Чемериса, "починаючи з вищих ешелонів влади і закінчуючи громадянами" [4, с. 95].

С. Крижанівський стверджує, що місцеве самоврядування в Україні не стало повноправним елементом суспільно-політичного та соціально-економічного життя внаслідок "відсутності в правових нормах конкретизації повноважень відповідних громад і органів, деталізації шляхів та способів їх використання, механізму реалізації власних (самоврядних) та делегованих повноважень місцевого самоврядування, а також відповідної практики з боку названих суб'єктів" [5, с. 138].

Вважається, що першочергова мета застосування законодавчо-правових механізмів полягає саме в забезпеченні свобод громадянина, а не в перерозподілі тих чи інших владних повноважень. Через це, – як зазначають фахівці, – "найліпшою гарантією прав людини та громадянина в наших умовах буде саме максимально чітка законодавча регламентація та навіть пряме обмеження повноважень державного механізму по відношенню до пересічної людини" [6, с. 87]. Цього принципового завдання вітчизняна правова система досі розв'язати не спромоглася.

Поряд з фактичною неефективністю місцевого самоврядування не слід однак відкидати позитивних здобутків у формуванні його нормативно-правової бази, що сформувалася від здобуття Україною державної незалежності у 1991 р. За минулі роки ухвалено закони, які створюють передумови для розвитку громадянського суспільства, зокрема гарантування прав територіальних громад в реалізації публічної влади. Поряд з Конституцією України (1996) та законом України "Про місцеве самоврядування", варто навести закони "Про доступ до публічної інформації", "Про благодійну діяльність і благодійні організації", "Про громадські об'єднання" тощо.

Принципи місцевого самоврядування в його сучасному розумінні конституційно були закладені в Україні у 1996 році. На переконання В. Борденюка, закріплена в Конституції України модель місцевого самоврядування в цілому наблизила нас до загальноприйнятого у переважній більшості демократичних країн еталону місцевого самоврядування [7, с. 129]. Поряд з цим, як стверджує М. Пухтинський, конституційне бачення місцевого самоврядування в Україні почало формуватися ще з 1990 року, спочатку завдяки концепції нової Конституції, а пізніше – на рівні її численних проектів [8, с. 19].

Нові конституційні принципи в цілому узгоджувалися з Європейською Хартією місцевого самоврядування [9, с. 3]. Як відзначив В. Головченко, Конституція по-новому визначила самоврядування, проголошуючи його первинним суб'єктом не адміністративно-територіальну одиницю, а територіальну громаду як певну самоорганізацію громадян, об'єднаних за територіальною ознакою [10, с. 17].

Низка важливих обставин, пов'язаних з реалізацією місцевого самоврядування та здійсненням муніципального управління в Конституції не врегульовувалася. Як зауважували в цьому контексті В. Борденюк та С. Друзюк, "Конституція як акт тривалої дії, що розрахований на перспективу, не може враховувати різноманітні аспекти організації і функціонування місцевого самоврядування на різних етапах розвитку української державності" [7, с. 118; 11, с. 44].

Окрім цього, складні політичні обставини, пов'язані з процесом ухвалення Конституції, не дали можливості досягти однозначного та вичерпного розуміння багатьох аспектів суспільної життєдіяльності, в т.ч. пов'язаних з реалізацією права на місцеве самоврядування. У цьому контексті доцільно погодитися з тезою А. Коваленка, про те, що Конституція є своєрідним соціально-політичним компромісом, яка "не всіх і не у всьому задовольняє" [12, с. 39].

Натомість вагомою перевагою у контексті розвитку демократичної моделі муніципального управління в Україні, стало закладення в Конституції фундаментальних дороговказів для подальшого законодавчого врегулювання різних сфер життя суспільства. Як відзначив С. Клебан, в основі Конституції України "лежить поступове, а не радикальне проведення реформи держави" [13, с. 10]. У цьому контексті, на думку В. Борденюка, Конституція залишила "певний простір для вдосконалення інституту місцевого самоврядування на законодавчому рівні відповідно до потреб суспільства

і держави". Науковець стверджує, що Конституція, як політико-правовий акт, що розрахований на перспективу, "покликана лише створити умови для самоорганізації населення сіл, селищ та міст і не може (і не повинна) регулювати всі аспекти місцевого самоврядування в державі" [14, с. 41]. Окрім цього, лише часткове врегулювання проблематики місцевого самоврядування на конституційному рівні доцільне з огляду на еволюційність його інституту та функцій.

Серед однозначно позитивних елементів конституційного врегулювання місцевого самоврядування в Україні є на думку В. Борденюка послідовно проведена ідея про те, що місцеве самоврядування є "не тільки інститут громадянського суспільства, який зводиться до права територіальних громад вирішувати місцеві справи, а що "воно є також специфічною формою владарювання народу" [15, с. 24]. У той же час С. Саханенко звертає увагу на такий суттєвий недолік конституційного підходу, за яким практично ототожнюються поняття "громада" та "мешканці", що загалом не відповідає багатомірності категорії "громада" [16, с. 82].

Деталізувати нормативно-правове забезпечення демократичної моделі муніципального управління був покликаний закон «Про місцеве самоврядування в Україні», ухвалений наступного 1997 року. Ще до його прийняття М. Пухтинський застерігав, що жоден закон не буде в стані визначити "всю специфіку і багатоманітність самоврядування, якщо воно насправді є таким, а не стає черговою ширмою або декорацією для центральної влади чи місцевих господарів" [8, с. 22].

Однак ситуація з законом про місцеве самоврядування виявилася ще до складнішою. Зокрема, змістовним недоліком цього законодавчого акту стала концептуальна розбіжність його фундаментальних положень. Як відзначають дослідники, кінцева редакція закону «Про місцеве самоврядування в Україні» "була вироблена шляхом поєднання положень двох законопроектів, які базувалися на різній ідеології і, в силу чого, концептуально суттєво відрізнялись" [17, с. 5]. Внаслідок цього в текст закону потрапили окремі алогічності та суперечності, а низка важливих питань організації і функціонування системи місцевого самоврядування не отримали чіткої регламентації. Окрім цього, не вдалося повною мірою відтворити конституційну модель місцевого самоврядування, за якою територіальна громада виступає первинним суб'єктом місцевого самоврядування.

Закон "Про місцеве самоврядування в Україні" залишив поза увагою цілу низку проблем практичної реалізації місцевого самоврядування та муніципального управління. Одразу ж після ухвалення, цей законодавчий акт був підданий серйозній науково-експертській критиці. Як відзначив А. Ткачук, законодавство про місцеве самоврядування "не відповідає достатньою мірою інтересам розвитку місцевого самоврядування і стримує його перетворення в авторитетний, автономний та фінансово спроможний інститут демократичної держави" [18, с. 55]. Своєю чергою, А. Ант констатував, що хоча "закон був прийнятий", але "самоврядування не діяло" [19, с. 48]. Саме тому, на думку Б. Руснака, практика застосування цього закону підтвердила необхідність його нагального вдосконалення, внесення суттєвих змін і доповнень [20, с. 29].

Слабким місцем Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" В. Пархоменко відзначив те, що його "положення не створюють достатньо сприятливих умов для активного залучення громадян до участі в місцевому самоврядуванні" [21, с. 52]. На думку Р. Хоменця, цей закон (як і сама Конституція) не вказує, на відміну від Європейської Хартії місцевого самоврядування, що місцеве самоврядування здійснюється в інтересах місцевого населення [22, с. 63]. М. Гіряк звернув увагу також на те, що у самому законі взагалі немає згадки про міжнародні акти як регулятори відносин у сфері місцевого самоврядування [23, с. 140].

На думку вітчизняних вчених на заваді ефективного використання місцевих ресурсів для прискорення економічного та соціального розвитку територій, підвищення рівня соціальних та адміністративних послуг стоїть "недосконалість законодавчої

регламентації питань організації та функціонування місцевого самоврядування”, яка фактично ”стримує розвиток місцевої демократії” [17, с. 6]. Своєю чергою Фліссак звертає увагу, що питання розподілу функціональних обов’язків та відповідальності за розв’язання соціально-економічних завдань місцевого рівня не стикуються, пересіли ”на рівні нормативного (законодавчого) забезпечення” [24, с. 186].

Серед важливих недоліків законодавства В. Новик відзначає невизначеність ”територіальних меж та юрисдикції територіальних громад і органів місцевого самоврядування” [25, с. 47]. Р. Хоменець акцентує увагу на відсутність юридичної відповідальності за діяльність основного суб’єкта місцевого самоврядування – територіальної громади [22, с. 63]. Саме зазначені недоліки чинного законодавства, на думку Борденюка, породжують ”численні конфлікти між різними рівнями влади як по горизонталі, так і по вертикалі, вносить додаткову напругу у відносини між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування” [26, с. 21].

Критичні зауваження до законодавчого механізму муніципального управління вийшли за межі науково-експертського середовища і стали об’єктом тривалої та жвавої політичної боротьби не лише в Верховній Раді, а й у Кабінеті Міністрів. Наприклад, в урядових документах знайшла місце критика законодавчого врегулювання питань управління комунальною власністю, міжбюджетних відносин, різних форм безпосередньої участі громадян у виконанні завдань та функцій місцевого самоврядування, взаємовідносин органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з відповідними органами державної влади та їх посадовими особами, а також форм взаємодії територіальних громад, співробітництва у реалізації спільних проектів [27].

Однак, навіть враховуючи низку спірних та неоднозначних положень цього закону, є підстави стверджувати про його загалом позитивний вплив на становлення демократичної моделі муніципального управління в Україні. Для об’єктивної оцінки цього законодавчого акту слід також виходити з положення О. Батанова про те, що ”навіть найдосконаліше законодавство не виключає колізій і компетенційних спорів між суб’єктами місцевої влади” [28, с. 29]. Як влучно підсумовує О. Прієшкіна, принципи цього закону ”несуть у собі значний потенціал безпосередньої демократії, що створює можливість і дозволяє територіальним громадам впливати на соціальні процеси, які відбуваються у сфері місцевого самоврядування, впливати на його конституювання й позитивне функціонування” [29, с. 124].

Після Революції Гідності законотворча діяльність щодо впровадження демократичних механізмів функціонування територіальних громад суттєво посилилося. На розгляд Верховної Ради винесено низку проектів нормативно-правових актів з питань забезпечення реального самоврядування та удосконалення територіальної організації влади [30].

Основними суб’єктами законотворчої ініціативи були Уряд та народні депутати. Переважна більшість законотворчих ініціатив народних депутатів у цьому ключі досі залишилися нереалізованою. Можна констатувати, що законотворчість носила значною мірою несистемний характер, через що часто отримувала критичну оцінку з боку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України.

Нові підходи до розуміння ролі децентралізації вимагають новелізації усієї правової системи, у т.ч. Конституції. З цією метою розроблено відповідний законопроект ”Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування)”. На сьогодні на розгляді Верховної Ради знаходиться також законопроект ”Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування”. Активно здійснюються намагання удосконалити існуючий закон ”Про місцеве самоврядування”.

Поряд з цим, слід констатувати, що на сьогодні українське законодавство не забезпечує повною мірою суспільних очікувань в контексті громадянської складової муні-

ципальної реформи. Законотворча активність останніх шести місяців не призвела до системного оновлення українського законодавства у цій сфері. Тенденція розвитку суспільних процесів в сучасній Україні свідчить про затребуваність у гармонійних нормативно-правових механізмах посилення громадянської складової муніципальної реформи. Зокрема, її ключовими елементами посинні стати: державно-приватне (міжсекторне) партнерство, міжмуніципальне співробітництво, соціальне партнерство та соціальна відповідальність тощо [30].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Законодавство України, яке за змістом носить демократичний характер і віддзеркалює сучасні європейські підходи щодо регламентації громадянських прав та свобод, по суті характеризується формалізмом та декларативністю та не набуло відповідного практичного втілення. Більшість демократичних механізмів не мала практичного застосування, або ж форма такого застосування набувала суттєвого спотворення через систему підзаконних актів, або ж через позазаконні важелі впливу.

Якісної зміни пріоритетів у організації системи місцевого самоврядування в Україні можна очікувати лише за умов формування відповідної політичної волі до муніципального реформування. Завдяки цьому місцеве самоврядування має отримати не лише відповідну формально-регламентаційну основу, а набути відповідної громадянську сутності. Такий процес вимагатиме формування політичного механізму муніципального управління в Україні на принципах транспарентності, фаховості, соціальної активізації, залучення, партнерства, інноваційності тощо. Кожен з цих принципів повинен впроваджуватися системно і ґрунтуватися на відповідних управлінських інструментах.

Література:

1. Оніщук М. В. Правові засади місцевого самоврядування в Україні [Текст] / М. В. Оніщук, В. М. Кампо ; [під заг. ред. В. М. Кампо]. – К. : Освіта і культура, 1998. – 58 с.
2. Жовнірчик Я. Формування дієздатних і самодостатніх територіальних громад / Я. Жовнірчик // Управління сучасним містом [Текст]. – 2004. – №10-12 (16). – С. 230-236.
3. Газарян А. Некоторые теоретические предпосылки и проблемы местного самоуправления в пост-тоталитарном обществе [Текст] / А. Газарян. – Клайпеда : Центр исследования проблем самоуправления, 1992. – С. 42-65.
4. Лесечко М. Д. Адміністративна реформа: досвід Польщі та українські реалії / М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис // Актуальні проблеми державного управління [Текст] : наук. зб. – Вип. 4. – Одеса : ОФ УАДУ, 2001. – С. 91-105.
5. Крижанівський С. Територіальній громаді – належні повноваження. Місцеве самоврядування і соціальне партнерство / С. Крижанівський // Місцеве самоврядування [Текст]. – 1998. – №5/6. – С. 137-140.
6. Розвиток людського ресурсу адміністративної реформи в Україні стан і перспективи [Текст] / [М. І. Мельник, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська та ін.]. – К. : Нора-прінт, 2002. – 160 с.
7. Борденюк В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні / В. Борденюк // Вісник УАДУ [Текст]. – 1996. – №3. – С. 117-129.
8. Пухтинський М. Підходи різні, мета єдина / М. Пухтинський // Місцеве самоврядування [Текст]. – 1996. – №1. – С. 18-26.
9. Узагальнення польського досвіду місцевого самоврядування та перспективні напрямки розвитку самоврядування в Україні [Текст] : збірник / упоряд. : Т. Шамайда, О. Дмитренко. – К. : Агентство "Україна", 2001. – 336 с.
10. Головченко В. Конституційні принципи місцевого самоврядування / В. Головченко, О. Корпань // Право України [Текст]. – 1998. – №3. – С. 14-17; 30.
11. Друзюк С. Громада – велика сила. Та можливості обмежені : [Погляди М. Грушевського на самоврядування] / С. Друзюк // Віче [Текст]. – 1998. – №5. – С. 41-46.

12. Коваленко А. Піраміда влади: як знайти свій “поверх”? / А. Коваленко // Місцеве самоврядування [Текст]. – 1997. – №1/2. – С. 39-43.
13. Клебан С. Правові аспекти становлення місцевого самоврядування / С. Клебан // Командор [Текст]. – 1997. – №1. – С. 9-10.
14. Борденюк В. І. Деякі проблеми відтворення конституційного статусу місцевого самоврядування на законодавчому рівні / В. І. Борденюк // Проблеми державно-правової реформи в Україні: Зб. наук. праць. Вип. 3 [Текст] / Ін-т законодавства Верховної Ради України; Редкол.: В. Ф. Опришко (голова) та ін. – К., 1997. – С. 41-53.
15. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства в Україні / В. Борденюк // Право України [Текст]. – 2001. – № 12. – С. 24-27.
16. Саханенко С. Є. Політичне управління містом в умовах самоврядування [Текст] / С. Є. Саханенко. – Одеса : Видавництво ОФ УАДУ, 2001. – 380 с.
17. Актуальні проблеми виконання законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації”: Наук.-практ. посібник / За ред. В. В. Кравченка. – К.: АТІКА, 2003.
18. Ткачук А. Місцеве самоврядування в Україні / А. Ткачук, Ю. Саєнко, Ю. Привалов // Розбудова держави [Текст]. – 1997. – №10. – С. 52-58.
19. Ант А. Чи буде самоврядування в Україні європейським? [Текст] / А. Ант // Віче. – 1998. – №10. – С. 48-60.
20. Руснак Б. Місцеве самоврядування. Пора знімати декорації / Б. Руснак // Віче [Текст]. – 2000. – №2. – С. 18-28.
21. Пархоменко В. На шляху з населення в громадяни / В. Пархоменко // Аспекти самоврядування [Текст]. – 1999. – Ч. 1 (3). – С. 49-53.
22. Хоменець Р. Чи не заблукає місцеве самоврядування в понятійних хащах? / Р. Хоменець // Людина і влада [Текст]. – 2001. – №3/4. – С. 62-63.
23. Гірняк М. Європейська харгія місцевого самоврядування в правовому полі України: аналіз ситуації / М. Гірняк // Людина і політика [Текст]. – 2001. – №3. – С. 139-143.
24. Фліссак А. Питання удосконалення регіональної політики та фінансового забезпечення на рівні низових адміністративно-територіальних ланок / А. Фліссак // Вісник УАДУ. – 2001. – №2. – Ч. 1. – С. 186-189.
25. Новик В. Сучасний стан адміністративно-територіального устрою та шляхи його вдосконалення / В. Новик // Вісник НАДУ [Текст]. – 2004. – №2. – С. 43-49.
26. Борденюк В. І. Деякі проблеми реформування інститутів публічної влади на місцях у контексті державної регіональної політики / В. І. Борденюк // Збірник наукових праць УАДУ [Текст]: матер. наук.-практ. конф., (30 трав. 2000 р., м. Київ). – Вип. 2. – Ч. І. [за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева]. – К. : УАДУ, 2000. – С. 21-31.
27. Концепція Програми законодавчого забезпечення розвитку місцевого самоврядування: схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України №416-р від 25.08.2002 р. // Офіційний вісник України [Текст]. – 2002. – №28.
28. Батанов О. Концептуальні засади співвідношення функцій територіальних громад з функціями місцевих органів державної виконавчої влади / О. Батанов // Право України [Текст]. – 1999. – №5. – С. 25-29.
29. Прієшкіна О. В. Співвідношення принципів місцевого самоврядування в Україні й безпосередньої демократії / О. В. Прієшкіна // Актуальні проблеми виконання законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації”: Наук.-практ. посібник / За ред. В. В. Кравченка; Кол. авт.: М. О. Баймуратов, М. М. Клепацький, В. М. Князев та ін. – К.: АТІКА, 2003. – С. 115-125.
30. Кубай Т. Є. Актуальні питання нормативно-правового забезпечення громадянської складової муніципальної реформи в Україні / Т. Є. Кубай // Управління інноваційним розвитком території [Текст] : матер. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпропетровськ, 21 лист. 2014 р. / За заг. ред. Ю. П. Шарова. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2014. – С. 147-151.